

Szabó T. Attila: Erdélyi Történeti Helynévgyűjtése 1–11. Szabó T. Attila kéziratok gyűjtéséből közlése: Hajdú Mihály et al. 2001–2010. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 4236 lap + 10 térkép

Szabó T. Attila (1906–1987), a kiváló erdélyi kutató több tudományterület ismeretanyagát is bővítő, sokrétű munkásságát sokan méltatták már. A születésének 100. évfordulóján Budapesten és Debrecenben rendezett üléseken munkatársai, tanítványai és tisztelői megbecsülésüket hangsúlyozva emlékeztek meg a nyelv-, irodalom-, néprajz- és történettudományban egyaránt maradandó eredményeket elért tudósról.¹ Szabó T. Attila kimagasló tudományos teljesítményéből és aktív közéleti szerepvállalásából (1938 és 1939 között az *Erdély* című folyóirat, 1941 és 1947 között az *Erdélyi Múzeum* és az *Erdélyi Tudományos Füzetek* sorozatok szerkesztője, 1941 és 1943 között pedig a *Magyar Néprajz* című kiadvány társszerkesztője volt; 1942-től egyetemi oktatói tevékenysége mellett vezette az Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltárát és az Erdélyi Tudományos Intézetet is) a szakmai és a nagyközönség kétségkívül nyelvtudományi munkásságát ismeri a legjobban. Nyelvészeti írásai önmagukban is igen gazdag tematikájúak: legkorábbi dolgozatai helynévtörténettel foglalkoznak, a későbbiekben ezek mellé kutatás-módszertani, tudománytörténeti, nyelv művelő, nyelvjárástani, nyelvföldrajzi, etimológiai, szótörténeti tanulmányok sorakoznak fel.² Egyedülálló, monumentális szótársorozata – amelynek első négy kötete jelent meg alkotója életében, kiadását a későbbiekben a tanítványok folytatták, folytatják –, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* a 15–19. századi erdélyi magyar nyelv szókincsét mutatja be, közel másfélmillió, oklevelekből kigyűjtött adat alapján. A szótársorozat számára összegyűjtött, hatalmas anyagmennyiség, amely kivételesen kitartó levéltári gyűjtőmunka eredménye, jól mutatja Szabó T. Attila adatalapú nyelvészeti megközelítésmódját, a nyelvtörténet szempontjából értékes kifejezések kiszűrésére irányuló filológiai jártasságát.

A *Szótörténeti Tár*, és erről maga Szabó T. Attila számol be, levéltári kutatómunkájának tulajdonképpen másodlagos hozadéka (SzT. 1: 11). Gyűjtőmunkája legfőbb célja ugyanis Erdély különféle iratfajtákban (pl. birtok- és vagyonösszeírásokban, határperekben, végrendeletekben, jegyzőkönyvekben, adásvételi dokumentumokban, anyakönyvekben) fennmaradt történeti helyneveinek

¹ Az emlékülések anyaga az *Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 100. évfordulójára* című kötetben (szerk. Bárh M. János, Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara – Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete, Budapest, 2006) és a *Magyar Nyelvjárások* című folyóirat XLIV. évfolyamában (Debrecen, 2006; I. Péntek János, B. Gergely Piroska és Sebestyén Árpád írásait) olvasható.

² A tudományterületi sokszínűségről, a nyelvészetben belüli tematikai változatosságról meggyőződhetünk Szabó T. Attila legjobb írásainak gyűjteményéből (*Válogatott tanulmányok, cikkek*. I–VII. kötet. Kriterion–Európa, Bukarest–Budapest, 1970–1988). A továbbiakban említendő helynévtörténeti tanulmányok egy része a *VII. Nyelv és település* című kötetben (sajtó alá rendezte Szabó T. Ádám. Európa, Budapest, 1988) is fellelhető.

összegyűjtése és adattárba rendezése volt. A létrehozandó *Erdélyi helynévtörténeti adattár* jelentőségét elsősorban abban látta, hogy alapanyagot szolgáltat egy, „az egész erdélyi helynévanyag összefoglaló feldolgozására, szemléltetésére és értékelésére” irányuló vállalkozás megindulásához (Az „Erdélyi helynévtörténeti adattár” és az erdélyi helynévkutatás néhány kérdése. *Magyar Nyelv* 1958: 509).

Szabó T. Attila felhívja a figyelmet ugyanakkor arra is, hogy a történeti helynevek a jelenkori helynévgyűjtések anyagával kiegészítve alkalmasak igazán arra, hogy képet adjanak Erdély számos meghatározó nyelvi, történelmi, társadalom- és művelődéstörténeti sajátosságáról. Szabó T. Attila ezért az élőnyelvben használatos helynevek összeírásának is egyik első kezdeményezője és lelkes kivitelezője lett. A helynévgyűjtés jelentőségéről, módszertanáról több tanulmányt is készített (I. A helynévgyűjtés jelentősége és módszere. *Magyar Nyelv* 1934; *Miért és hogyan gyűjtjük a helyneveket?* Kolozsvár, 1938). A Szabó T. Attila körül kialakult kolozsvári nyelvészeti iskola, amelynek a történeti és a jelenkori névanyagot egységben szemlélő megközelítésmódja máig példaadó, élőnyelvi helynévgyűjtései az 1930-as évek második és az 1940-es évek első felében számottevő eredményeket hoztak. A megfelelő módszerekkel ekkor gyűjtött élőnyelvi helynevek mára jól dokumentált történeti adatokká lettek.

Szabó T. Attila az erdélyi helynevek gyűjtéséhez az 1930-as évek elején Csűrű Bálint, Gombocz Zoltán, Pais Dezső, Györffy István és kolozsvári levéltári kollégája, Kelemen Lajos hatására kezdett hozzá, amikor teológiai és bölcsészettudományi egyetemi tanulmányai után előbb a Közép-Szamos vidékének határneveiről írt egy hosszabb dolgozatot (1932), majd nagyenyedi és zilahi középiskolai tanári éve alatt összeállította és kiadta e két település történeti helyneveinek adattárát (1933, 1936). Ezt követte, egyebek mellett, Dés (1937), a moldvai Gajcsána (1940), Gyergyó és Máramaros (1940, 1943), a Kalotaszeg (1942), a Dobokai-völgy (1944), a Borsa-völgy (1945), a Tőki-völgy (1945) helyneveinek adattárba rendezése és kiadása. Több település, így Szásznyíres (1937), Dés (1943), Érmindszent (1943), Kolozsvár (1946) esetében a helynevek tanúsága alapján Szabó T. Attila település-, népiség- és népesedéstörténeti következtetések levonására is vállalkozott. Helynévgyűjtő és -kiadó, valamint településtörténeti tevékenységével párhuzamosan a helyneveket mint nyelvi adatokat elemző írásai is korán napvilágot láttak, ezek főképp a személynevek helynevekben való jelentkezésének típusait tárgyalják (1938, 1940), valamint a magyar–román helynévkölcsönzés eseteit mutatják be (1942). 1947 után azonban magyar helynevekkel foglalkozó, azokat tartalmazó írások, térképek politikai okokból nem jelenhettek meg Romániában.

A kiadás kilátástalansága sem riasztotta vissza Szabó T. Attilát a történeti helynevek levéltári adatainak gyűjtésétől. Saját becslése szerint 1958-ra 650 000 helynévi adatot jegyzetelt ki cédulákra a különféle okleveles forrásokból. A romániai levéltárak későbbiekben lezajlott átszervezése során sok magyar nyelvű irat – köztük olyanok, amelyekből Szabó T. Attila dolgozott – sajnálatos módon nehezen hozzáférhetővé vált, esetleg el is tűnt, így a cédulák sokszor pótolhatatlan adatokat őriztek meg. Szabó T. Attila a cédulaanyagot a gyűjtés sorrendjében dobozokban tárolta otthonában. A cédulák teljes rendszerezésére későbbi teendői miatt az idősödő professzor ugyan már nem vállalkozott, de a gyűjtemény köznevesült vagy közneveket tartalmazó földrajzi neveit beszerkesztette az erdélyi közszavakat közreadó *Szótörténeti Tár* megfelelő szócikkeibe.

A hatalmasra duzzadt helynévanyag egészének kiadása Romániában a korszak politikai viszonyai között a jövő vonatkozásában is lehetetlennek látszott. Szabó T. Attila halála után ezért célszerűnek mutatkozott a megsemmisülés veszélyének kitétt cédulaanyag Magyarországra hozatala, ez azonban hivatalos úton igen kis eséllyel valósulhatott volna meg. Az anyag végül kalandos úton jutott el Budapestre. Benkő Loránd és öccse, Benkő Samu (Szabó T. Attila tanítványai és közeli barátai) a kolozsvári magyar konzulátus akkori vezetőjének közreműködésével, a diplomáciai futárszolgálatnál kisebb adagokban, zsákokban juttatták át a határon a cédulákat, amelyek így összekeveredve előbb a budapesti Külügyminisztériumba, onnan az ELTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékére, végül az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába kerültek (a történet részletei az *Erdélyi Történeti Helynévgyűjtés* 11. kötetének Hajdú Mihály által írt bevezetőjében a 7. és 8. lapon olvashatók). A megjelentetésre való előkészítés első lépéseként, Szabó T. Attila szintén nyelvész fia, Ádám látott hozzá az összekuszálódott cédulaanyag rendezéséhez, ő azonban 1995-ben bekövetkezett korai halála miatt nem tudta befejezni ezt a munkát.

1999-ben Benkő Loránd szorgalmazására Hajdú Mihály vette át a közzététel feladatát. A kezdő

lépések megtételében segítségére volt Janitsek Jenő kolozsvári nyugalmazott szlavisztika professzor (számos erdélyi település névanyagának összegyűjtője és közreadója), aki felnőttként vált Szabó T. Attila tanítványává, jól ismerte mestere gyűjtési módszereit, kézírását, és aki egyéves budapesti tartózkodása alatt hely-, valamint román és rutén nyelvismeretének köszönhetően megbízhatóan (megyék, azon belül települések, azon belül időrend szerint) rendszerezte a Szabó T.-féle cédulaanyagot, sőt a sorozatot elindító kötet közzétételében is közreműködött. Az első kötetről 2001-ben, a kiadás évében megjelent két ismertetés (Kéfer Piros: Erdélyi helynévtörténeti adattár. Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése 1. Alsófehér megye. *Névtani Értesítő* 23: 141–3 és Bényei Ágnes: Szabó T. Attila történeti helynévgyűjtése 1. Alsófehér megye. *Magyar Nyelvjárások* 39: 233–5) üdvözlí a hatalmas helynévanyag több tudományág számára is hasznosítható közzétételének régóta esedékes megindulását.

A kiadási munkálatok megszervezése, a költségek fedezetének előteremtése, a közreadás feltételeinek biztosítása Hajdú Mihály kitartó munkájának köszönhető. A 2000-es évek első évtizedében szinte nem volt olyan névtan iránt érdeklődő, magyar szakos egyetemi vagy PhD-hallgató az ELTE-n, aki ne kapcsolódott volna be hosszabb-rövidebb időre Hajdú Mihály irányítása alatt a kiadási munkálatok valamelyik fázisába, megismerve így Erdély helynévanyagának egy-egy sajátos szeletét és elsajátítva a történeti helynevek gyűjtésének és közreadásának alapelveit.

A közzététel előkészítésén dolgozó egyetemisták kezdetben, a Kézirattár szabályainak megfelelően, ceruzával jegyezték le a betűhív formában a cédulákon található adatokat, mások számítógépre vitték és megszerkesztették a kimásolt helynévanyagot. A 2000-es évek eleje után a technikai feltételek javulásával, a hordozható számítógépek segítségével ez a két munkafázis összeolvadhatott. Az előkészítő szakaszban számos problémával szembesültek a közreadók. Szabó T. Attila írássajátosságának köszönhetően a hosszú kettős ékezet, illetve a félkör alakú diakritikus jel nem mindig volt egyértelműen elkülöníthető egymástól. Szabó T. Attila nemcsak a magyar, de a román névformákat is összeírta, ezek helyes olvasatának kidolgozásához románul tudó diákokra volt szükség. Az adatok ellenőrzésében részt vállaló hallgatók a számítógépre vitt anyag kinyomtatott változatát vetették össze a Kézirattár céduláinak adataival. (Az eredeti okleveles forrásokkal való összevetés kivitelezhetetlenségének okairól fentebb már szoltunk.) Az ellenőrzést követően a szükséges javítások elvégzése után következhetett az anyag technikai szerkesztése, pauszra nyomtatása és nyomdába adása.

Szerkesztési problémát jelentett, hogy mi legyen a sorsa bizonyos Kolozs megyei területek helynévanyagának. Szabó T. Attila az 1940-es években ugyan megjelentette a Kalotaszeg és a Borsavölgy addig összegyűlt helyneveit, ám az okleveles adatok gyűjtését a területekre vonatkozóan a későbbiekben is folytatta. Ráadásul a nyomdatechnika korabeli hiányosságai miatt a teljesen betűhű közlésről a 40-es években kénytelen volt lemondani; az elkészült kiadványok pedig ma már alig megszerezhetők, könyvritkaságnak számítanak. Mindezeket tekintve Hajdú Mihály, a teljességre törekvő forráskiadás jegyében, úgy döntött, hogy a két terület helynévanyagát a cédulák adatai alapján javítva és kibővítve újra közzéteszi a Kolozs megyei kötetben. Szabó T. Attila a saját gyűjtésű levéltári adatokat tartalmazó cédulák mellé időről időre beillesztett, nyilván a kiadás szándékával, néhány olyan cédulát is, amelyeken a tanítványai által készített dolgozatokból származó történeti vagy éppen 20. század eleji élőnyelvi helynevek szerepelnek. Ezeknek a céduláknak az adatai a nyomtatott anyagban a megfelelő helységről szerepelnek. A tematikai egység megőrzése miatt nem került ugyanakkor a sorozatban kiadásra Szabó T. Attila azon céduláinak az anyaga, amelyeken különböző időben és különböző helyeken gyűjtött személynevek, családlapok adatai voltak feljegyezve, és amelyeken oklevelek tartalmi összefoglalói, illetve életmódra vonatkozó 20. századi kérdőíves felmérések eredményei álltak.

A közzététel bizonyos szakaszait érdekes véletlenek befolyásolták. Szabó T. Attila Kolozsvár történeti helyneveinek cédulaanyagát az 1970-es években az akkor éppen a város történetét kutató, Budapesten élő fiának, Ádámnak adta át, aki az adatokat később számítógépre is vitte, feljegyzéseit pedig a Kolozsvár helytörténetével foglalkozó Asztalos Lajos rendelkezésére bocsátotta. Az idők során az eredeti cédulaanyag és a számítógépre vitt adatok ugyan megsemmisültek, ám a kolozsvári helytörténész megőrizte és a közreadóknak elküldte a Szabó T. Ádám-tól kapott jegyzeteket, amelyek alapján a Szabó T. Attila által összeírt kolozsvári történeti helynévi adatok rekonstruálhatók voltak (a részleteket l. a 10/A. kötet bevezetőjében a 7. és 8. oldalon).

Szabó T. Attila kéziratos cédulaanyaga (amelyre *Erdélyi helynévtörténeti adatok* címmel,

illetve EHA. rövidítéssel utalnak a közreadók) Hajdú Mihály és munkatársai érdeméből Szabó T. Attila *Erdélyi Történeti Helynévgyűjtése* sorozatcím alatt (rövidítése: ETH.) végül 15 kötetben, egy évtized alatt jelent meg nyomtatásban. A sorozat kötetei a megjelenés sorrendjében: 1. *Alsófehér megye* (2001); 2. *Háromszék* (2001); 3. *Szilágy megye* (2002); 4. *Kisküküllő és Nagyküküllő megye* (2003); 5. *Torda-Aranyos megye* (2004); 6. *Udvarhelyszék* (2005); 7A, B. *Maros-Torda megye* (2005); 8. *Csik-, Gyergyó- és Kászonszék* (2006); 9A, B. *Szolnok-Doboka megye* (2007); 10A, B, C. *Kolozs megye* (2009); 11. *Erdély peremvidéke* (Beszterce-Naszód, Máramaros, Szatmár, Bihar, Arad, Hunyad, Szeben, Fogaras, Brassó megye töredékei) (2010). Hajdú Mihály irányítása mellett a közzétételben jelentős szerepet vállalt Bárh M. János (5 kötet), N. Fodor János (3 kötet), Makay Emese (3 kötet), Sebestyén Zsolt (3 kötet), Buboly Magdolna (2 kötet), Slíz Mariann (2 kötet), Sófalvi Krisztina (2 kötet) és Janitsek Jenő (1 kötet). Az első kötet technikai szerkesztője Mártonfi Attila volt, a második kötetből a technikai szerkesztés feladatát Bárh M. János vette át. A sorozatot a Magyar Nyelvtudományi Társaság adta ki, a közzététellel járó munkálatok és a kiadás költségeit különféle pályázatokból (OTKA, OKTK, NKA), illetve egyéb forrásokból (az ELTE BTK-nak, az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai és Dialektológiai Tanszékének az anyagi hozzájárulása) fedezték.

Az egyes kötetek felépítése azonos: a kiadás körülményeit bemutató rövid bevezetést a Szabó T. Attila-féle cédulaanyag alapján elkészített adattár követi, a kötet végén pedig a rövidítésjegyzék, valamint a tárgyalt településeknek a bemutatott megyében való helyzetét ábrázoló térkép vázlat áll. Az adattári részben a megyéhez tartozó települések (amelyeket az 1913-as közigazgatási határok alapján határoztak meg a szerkesztők) betűrendben követik egymást. Címzőként félkövér betűvel szedve a település magyar neve áll, ezt követi, ha ilyen van, a helység román, illetve német neve. Ha a település mára kihalt, vagy másik helység részévé lett, az adattár erre külön utal. Egy-egy település történeti helynévi adatai időrendben állnak. A félkövérral szedett évszámot a Szabó T. által megadott forrásjelzet-rövidítés követi zárójelben: minden évszám külön iratot jelöl, „évszám nélkül” megjegyzéssel utalnak a szerkesztők arra, ha a cédulán csak a forrásra volt adat, és három pont mutatja, ha mindkét adat hiányzott, és ezek nem is voltak pótolhatók. Ezután a levéltári forrásból kigyűjtött névformák következnek: kezdve az iratban jelentkező helységnév változattal, folytatva a bel- és külterület mikrotoponimáival (utcák, közök, szorosok, szegek, vécék, létesítmények, szántók, kaszálók, erdők, dombok, völgyek, vízfolyások stb. neveivel), amelyek után kerek zárójelben, állandó rövidítéssel jelölve a művelési ágra vonatkozó információ áll, ha ezt Szabó T. Attila feljegyezte. Az egyes helyneveket pontosvesszők választják el egymástól. Szabó T. Attila céduláinak készítésekor betűhív formában és szövegkörnyezettel együtt, gyakran toldalékos alakban jegyezte fel a helyneveket, és ezen a gyakorlaton a közreadók sem változtattak. Így az anyagot a későbbiekben hasznosító kutatók maguk határozhatják meg, hogy a tulajdonnevek nyelvi jellemzőinek mely aspektusait kívánják vizsgálni. Szabó T. Attila cédulákon esetenként kiegészítéseket, kommentárokat tüntetett fel, megjegyzéseket fűzött a szöveghez: ezeket szögletes zárójelben közlik a közzétételek. A szerkesztési alapelv tehát az volt, hogy a Szabó T.-féle cédulákon szereplő teljes anyagot közre kell adni.

Az egyes kötetek anyagának gazdagsága, a bemutatott megye területi nagyságának, a történeti iratok fennmaradásának és hozzáférhetőségének függvényében eltér, a legtöbb adat a közép-erdélyi és a székelyföldi településekről való, és főként a 17–18. századból származik, bár kisebb számban korábbi és későbbi lejegyzésű helynevek is előkerülnek. A közreadott anyag az elrendezés és a gazdag adatolás révén különösen alkalmas egy-egy tájegység vagy település helynévrendszere történeti változásainak, a mikrotoponimák alakulástörténetének tanulmányozására, de a névszerkezeti és a névföldrajzi vizsgálatok is minden bizonnyal komoly eredményekre vezetnek. A helynévtörténeti adatok jól használhatók a nyelvtörténeti és a dialektológiai kutatásokban, de értékes adalékokkal szolgálnak egy-egy korszak hely-, társadalom- és gazdaságtörténeti, valamint néprajzi jellegzetességeinek feltárásakor is.

A kötetekhez nyomtatott mutató nem készült, de a közreadók a sorozat anyagát az OSZK Magyar Elektronikus Könyvtáron keresztül digitálisan is hozzáférhetővé kívánják tenni. Bárh M. János munkája nyomán folyamatban van egy informatizált helynévtár kialakítása a névadatokból, valamint egy *Olló* elnevezésű számítógépes szoftver kidolgozása (Vargha Fruzsina és Vékás Domokos segítségével), amely a nagyszámú helynév nyelvi és névföldrajzi elemzése során segíti majd a gyors, hatékony és sok szempontú adatfeldolgozást (a számítógépes program által kínált lehetősé-

gekről tájékoztat Bárh M. János nemrégiben megvédett, *Székelyföldi történeti helynevek nyelvi elemzése. Név földrajzi vizsgálatok Szabó T. Attila Helynévtörténeti Adattárában* című PhD-dolgozata).

Szabó T. Attila álma Erdély történeti helyneveinek gazdag adatolása, nyomtatásban megjelent gyűjteményéről hosszú és viszontagságos előzményeket követően, sokak összefogása révén végül tehát megvalósult; sőt a legújabb technikai vívmányok által biztosított alkalmazásokat is segítségül hívva már a névanyag elemző feldolgozása is kezdetét vette. Egészen bizonyos, hogy e helynév-gyűjtemény az erdélyi vonatkozású nyelv- és történettudományi, valamint etnográfiai kutatásoknak igen fontos forrása, kiindulópontja lesz a jelen és jövő nemzedékek tudósai számára egyaránt.

Bölcskei Andrea

egyetemi adjunktus

KRE Magyar Nyelvtudományi Tanszék